भूपेन्द्र सुवेदीका निबन्धहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

नारायण प्रसाद रिजाल
क्याम्पस रोल नं : ०२२/०६५/०६७
परीक्षा क्रमाङ्क : २२००४५
त्रि.वि.दर्ता न. : ६-१-३१९-११३-२०००
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समिति
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटनढोका, ललितपुर

२०६९

शोधनिर्देशक :प्रा.डा.कृष्णप्रसाद दाहाल

भूपेन्द्र सुवेदीका निबन्धहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

नारायण प्रसाद रिजाल
क्याम्पस रोल नं : ०२२/०६५/०६७
परीक्षा क्रमाङ्क : २२००४५
त्रि.वि.दर्ता न. : ६-१-३१९-११३-२०००
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समिति
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटनढोका, ललितपुर

२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँपत्रको प्रयोजनका लागि शोधार्थी श्री नारायण प्रसाद रिजालले **भूपेन्द्र सुवेदीका निबन्धहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । भूपेन्द्र सुवेदी लामो समयसम्म शैक्षिक क्षेत्रमा सम्बद्ध हुनुहुन्थ्यो । नेपालको शैक्षिक विकासमा सुवेदीले महत्वपूर्ण योगदान दिनु भएको छ । शिक्षा, साहित्य र समाजसेवाका क्षेत्रमा सक्रिय सुवेदीको निबन्ध सङ्ग्रहको अध्ययन शोधार्थी रिजालले गहन अध्ययनका साथ सम्पन्न गर्नु भएको छ । साहित्यका प्रायः सबै विधामा कलम चलाउँदै आउनु भएका साहित्यकार सुवेदीका जीवनी र व्यक्तिका विविध पाटाहरूको गहन किसिमले अध्ययन गर्न शोधार्थी रिजाल सफल हुनु भएको छ । यस शोधपत्रमा रिजालले निबन्ध सिद्धान्त र नेपली निबन्धको ऐतिहासिक विकासक्रमको तथ्यपरक अध्ययन गरी विभिन्न कोणबाट सुवेदीका निबन्धको विश्लेषण गर्न समर्थ हुनु भएको देखिन्छ ।

शोधार्थी नारायण प्रसाद रिजालले यस शोधपत्रको लेखन शोधविधिका मान्यतामा रहेर तयार गर्नु भएको छ । उहाँको लेखनबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः शोधार्थी रिजालले तयार पार्नु भएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष सिफारिस गर्दछु

....

(प्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल)

शोधनिर्देशक

पाटन संयुक्त क्याम्पस

नेपाली शिक्षण समिति

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटनढोका, ललितपुर

दिनाङ्क: २०६९/०४/२८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

त्रि.वि. पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको आवश्यक परिपूर्तिका लागि छात्र श्री नारायण प्रसाद रिजालले तयार पार्नु भएको **भूपेन्द्र सुवेदीका निबन्धहरूको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ :

हस्ताक्षर

प्रा.डा. कृष्णप्रसाद दाहाल
शोधनिर्देशक
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
....

प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी
संयोजक
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
....

सहप्रा.डा.केदार न्यौपाने
विभागीय प्रमुख
नेपाली शिक्षण समिति
पाटन संयुक्त क्याम्पस
....

सहप्रा. रमेश कुमार भट्टराई
बाह्य परीक्षक
रत्नराज्य क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ
....

दिनाङ्क: २०६९/०४/३२

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार पार्न सहयोग र सुझाव दिई कुशल निर्देशन गर्नुभएका मेरा आदरणीय गुरु **प्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल**प्रति म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु

प्रस्तुत विषयमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सुअवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय एवम् मूल्याङ्कन समिति नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम, पाटन संयुक्त क्याम्पसप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी शोधपत्रको तयारीका क्रममा सहयोग, सुझाब र प्रेरणा दिनुहुने नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम संयोजक आदरणीय गुरु **प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी**प्रति कृतज्ञ छु । शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति दिई शोधपत्र लेख्ने सु-अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख **सहप्रा.डा. केदार न्यौपाने**प्रति आभारी छु । यस शोधपत्र तयारीको क्रममा सुझाव र प्रेरणाका स्रोत नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरु **गोपीन्द्र पौडेल**प्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस शोध लेखनका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक सामग्री तथा मौखिक जानकारी समेत प्रदान गरी सहयोग गर्ने शोधनायक भूपेन्द्र सुवेदी लगायत उहाँका परिवारप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी पुस्तकालयबाट आवश्यक, सामग्री प्रदान गरी सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय र पाटन क्याम्पसको पुस्तकालयप्रति प्रति म आभारी छु ।

यस महŒवपूर्ण कार्यमा मलाई सहयोग गर्नुहुने मेरा पूजनीय मातापिता मेनुका र लक्ष्मीप्रसाद रिजालप्रति म सधैँ ऋणी रहनेछु । सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने सहृदयी भाइ शिशिर, माधव, गिरिराज, किशोर र शिवराज रिजालप्रति म हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्र लेखन कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपले सल्लाह र सुझाव दिने साथीहरू नवराज तिमिल्सिना, रामप्रसाद घिमिरे, ईश्वरी गुरागाईं, भीम पहरी, सुशीला खनालप्रति पनि म आभारी छु । साथै यस शोधपत्रलाई छिटो-छरितो र सहज रूपमा टङ्कन गर्ने मेरा मित्र हिमाल जि.सी.लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, म यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

नारायण प्रसाद रिजाल
क्याम्पस रोल नं. : ०२२/०६५/०६७
परीक्षा क्रमाङ्क : २२००४५
त्रि.वि.दर्ता न. : ६-१-३१९-११३-२०००
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समिति
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटनढोका, ललितपुर
२०६९

विषयसूची

शीर्षक		पृष्ठ संख्या
सिफारिस पत्र		
स्वीकृति पत्र		
कृतज्ञता ज्ञापन		

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१.	विषय परिचय	१
१.२.	समस्या कथन	२
१.३.	शोधको उद्देश्य	२
१.४.	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५.	शोधको औचित्य र महत्व	४
१.६.	शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.७.	सामग्री सङ्कलन र शोधविधि	५
१.८.	शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय दुई

निबन्ध सिद्धान्त र नेपाली निबन्धको ऐतिहासिक स्थिति

२.	**परिचय**	**६**
२.१.	**निबन्धको व्युत्पत्ति र अर्थ**	**७**
२.१.१.	निबन्धसम्बन्धी पूर्वीय दृष्टिकोण	७
२.१.२.	निबन्धसम्बन्धी पाश्चात्य दृष्टिकोण	८
२.२.	**निबन्धको परिभाषा**	**९**
२.२.१.	पाश्चात्य विद्वान्हरूका विचारमा निबन्ध	१०

२.२.२.	पूर्वीय विद्वान्हरूका विचारमा निबन्ध	१२
२.२.३.	निबन्धको स्वरूप	१४
२.३.	**निबन्धका तत्वहरू**	**१६**
२.३.१.	विषयवस्तु	१६
२.३.२.	शैली	१७
२.३.३.	उद्देश्य	१९
२.४.	**निबन्धको वर्गीकरण**	**२०**
२.४.१.	आत्मपरक निबन्ध	२२
२.४.२.	वस्तुपरक निबन्ध	२४
२.५.	**नेपाली निबन्धको विकासक्रम**	**२६**
२.५.१.	नेपाली निबन्धको इतिहास	२६
२.५.२.	प्राथमिक काल (१८३१-१९५७)	२७
२.५.३.	माध्यमिक काल (१९५८-१९९१)	२८
२.५.४.	आधुनिक काल (१९९२ -हालसम्म)	३०
२.५.४.१.	पहिलो चरण (१९९२-२००३)	३१
२.५.४.२.	दोस्रो चरण (२००४-२०१९)	३२
२.५.४.३.	तेस्रो चरण (२०२०-हालसम्म)	३३
२.६.	**निष्कर्ष**	**३७**

अध्याय तीन

भूपेन्द्र सुवेदीको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१.	**परिचय**	**४०**
३.२.	**भूपेन्द्र सुवेदीको जीवनी**	**४०**
३.२.१.	जन्म र स्थान	४०
३.२.२.	बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा	४१
३.२.३.	विवाह र पारिवारिक जीवन	४३

३.२.४.	आजीविका	४३
३.२.५.	रूचि तथा स्वभाव	४४
३.२.६.	साहित्य सिर्जनामा प्रभाव प्रेरणा र परिवेश	४४
३.२.७.	साहित्य सिर्जनामा संलग्नता	४६
३.२.८.	संस्थागत संलग्नता	४७
३.२.९.	सम्मान र पुरस्कार	४७
३.३.	**भूपेन्द्र सुवेदीका व्यक्तित्वको सामान्य परिचय**	**४८**
३.३.१.	व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू	४९
३.३.१.१.	शिक्षक व्यक्तित्व	४९
३.३.१.२.	साहित्यकार व्यक्तित्व	४९
३.३.१.३.	समाजसेवी व्यक्तित्व	५१
३.३.१.४.	सम्पादक व्यक्तित्व	५१
३.४.	निष्कर्ष	५२

अध्याय चार

भूपेन्द्र सुवेदीका निबन्धहरूको अध्ययन

४.१.	**परिचय**	**५३**
४.२.	ह्रासोन्मुख हाम्रो काव्य परम्परा	५३
४.३.	'श्र' को नालीबेली केलाउँदा	५६
४.४.	पूर्वीय दर्शनको अपव्याख्या र परिणति	५७
४.५.	मातृममता	६०
४.६.	गौमुखी घुम्ने उत्कष्ठामा	६२
४.७.	मानवताको मूल्याङ्कन	६४
४.८.	प्रमाण पत्रको कैफत	६६
४.९.	बसिबियाँलो	६९

४.१०. 'म' को पृष्ठभूमि खोज्दा ७१
४.११. नेपाल परिदर्शन ७३
४.१२. चिउरी : एक परिचिन्तन ७७
४.१३. लेख्ने विषयको खोजीमा ७८
४.१४. कथा क्षेत्रमा राप्ती अञ्चलको नालीबेली ८०
४.१५. हाम्रो संस्कृति ८९
४.१६. राष्ट्रिय कविता महोत्सवमा स्वर्गद्वारी यात्रा ९१
४.१७. निष्कर्ष ९५

अध्याय पाँच

भूपेन्द्र सुवेदी र उनका निबन्ध कृतिको मूल्याङ्कन

५.१. परिचय ९८
५.२. विषयवस्तु ९८
५.३. विचार/उद्देश्य १०१
५.४. हार्दिकता र बौद्धिकता १०४
५.५. सङ्क्षिप्तता १०९
५.६. दृष्टिविन्दु ११०
५.७. भाषाशैली १११
५.८. निष्कर्ष ११३

अध्याय छ

उपसंहार

उपसंहार ११४-१२०
सङ्क्षेपीकृत शब्दावली
सन्दर्भग्रन्थ सूची

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

आई.ए .	=	इन्टरमेडियट इन आर्टस
अप्र.	=	अप्रकाशित
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यमिक विद्यालय
उपप्रा.	=	उपप्राध्यापक
एस.एल.सी.	=	स्कुल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
क्र.स.	=	क्रमसंख्या
गा.वि.स.	=	गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	=	चौथो संस्करण
जि.शि.का.	=	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
डा.	=	डाक्टर
ते.सं.	=	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो. सं.	=	दोस्रो संस्करण
वि.सं.	=	विक्रम संवत्
बि.एड.	=	व्याचलर इन एजुकेशन
एम.ए.	=	मास्टर इन आर्टस
प.सं.	=	पहिलो संस्करण
प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक
प्रा.	=	प्राध्यापक
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	=	पृष्ठ
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
सं.	=	संस्करण
सम्पा	=	सम्पादन
सा.प्र.	=	साझा प्रकाशन
सहप्रा.	=	सहप्राध्यापक